

**Na tuvatuva ni
veiqaravi ni veikau
taqomaki e Kilaka**

Copyright:

© 2016 Wildlife Conservation Society
Reproduction of this publication for educational or other non-commercial purposes is authorized without prior written permission from the copyright holder provided that the source is fully acknowledged. Reproduction of this publication for resale or other commercial purposes is prohibited without prior written consent of the copyright owner.

Citation:

WCS (2016) Kilaka Forest Conservation Area Management Plan.
Wildlife Conservation Society, Suva, Fiji. 34 pp
Photograph (front cover): ©Ruci Lumelume/WCS
Graphic design & Layout: cChange

NOTE:

This management plan may be amended from time to time. To obtain a copy of the current management plan, please contact:

Wildlife Conservation Society

Fiji Country Program
11 Ma'afu Street
Suva
Republic of Fiji Islands
Telephone: +679 331 5174
Email: infofiji@wcs.org

Kilaka Forest Conservation Area Management Committee

Kilaka Village
Kubulau District
Bua Province
Republic of Fiji

Kubulau Resource Management Committee

Bua Province
Republic of Fiji

VEIVAKADONUI

E na tiki ni siga oqo 24 Noveba, 2016 e na koro Kilaka, tikina o Kubulau, yasana o Bua e Vanua Levu e na vanua o Viti, keimami sa vakadonuya ka tokona na sainitoka oqo na i tuvatuva ni veiqaravi oqo kei na kena cakacakataki. Keimami sa kerea na veitokoni vei kemuni kece na lewenivanua e Kubulau, kei kemuni na veitabana kece ni veiqaravi vakacakacaka mai na matanitu, kabana, taudaku ni matanitu mo ni rokova ka vakamura na i tuvatuva oqo ka da na veitauriligataka vata na kena cakacakataki ka vakamuri.

Osea Naiqamu

Minister, Ministry of Forests

Rati Peini

Tui Nadi

Paulo Mosa

Turaga ni Yavusa Kilaka

Venemiko Naulu

Turaga ni Mataqali Nadicake

Alfred Sumufo

Provincial Administrator - Bua, Bua Provincial Office

Seni Kamata

For Roko Tui Bua, Bua Provincial Office

For General Manager, I Taukei Lands Trust Board

Paulo Koyula

Chair, Kubulau Resource Management Committee

Sangeeta Mangubhai

Director, Wildlife Conservation Society

RAVULOLO VASOFIBAU

Tui Kubulau

Draunikau na Clidemia hirta, e loma ni veikau e Kilaka ka dau vakayagataki e na mavoa. ©Sangeeta Mangubhai / WCS

LEWE NI VOLA

YACA LELEKA	5
NA VAKAVINAVINAKA	5
TABANA 1.0 NA I VAKAMACALA TAUMADA	6
1.1 Veika me Kilai	7
1.2 Na i Naki kei na i tavi ni i tuvatuva ni Veiqaravi	8
1.3 Na Lawa kei na Yavutu Ni Matanitu e Salavata	8
TABANA 2.0 NA I VAKAMACALA NI VANUA	10
2.1 Na Yalayala ni Veikau Taqomaki e Kilaka	11
2.2 Tamata kei na i Yaubula	13
2.3 Na veika bula kei na vanua e ra tiko kina	14
2.4 Ririko e na Vanua Mamaca	15
TABANA 3.0 NA KENA QARAVI NA TUVATUVA NI VEIQARAVI NI VEIKAU TAQOMAKI E KILAKA	14
3.1 Tatadra kei na i Naki	17
3.2 Naki ni i Tuvatuva – Veika me vakayacori	18
3.3 Na Lawa ni Veivakacokotaki se Veiqaravi	19
3.4 Gauna me Talevi lesu kina na i Tuvatuva ni Veiqaravi	26
3.5 Cakacakataki ni i Tuvatuva	26
TABANA 4.0: NA VEITAGEDE KEI NA VEITABANA NI VEIQARAVI	21
4.1 Na Usutu ni Veiqaravi	27
4.2 Taukei ni Qele	27
4.3 Wildlife Conservation Society (WCS)	27
4.4 Tabacakacaka Ni Qele Maroroi Ni iTaukei (iTaukei Lands Trust Board)	27
4.5 Komiti Ni Veikau Taqomaki e Kilaka- Kilaka Forest Conservation Area Management Committee (KFCAMC)	27
4.6 Komiti ni Veivakatorocaketaki Vakaitikotiko e Kilaka- Kilaka Community Development Committee	28
4.7 Tabana ni Veikau- Ministry of Forests	28
4.8 Tabana ni Veika e Tu Wavoliti Keda - Department of Environment	28
4.9 Komiti ni Yaubula e Kubulau - Kubulau Resource Management Committee	29
4.10 Valenivolavola ni Yasana o Bua - Bua Provincial Office	29
TABANA 5.0 DIKEVI, VAKAMURI KA YADRAVI NI TUVATUVA	24
TABANA 6. NA I KURI NI TUKUTUKU	25
KURI NI TUKUTUKU 1:	
Na Vanua Mamaca ka tu kina na veika bula e talei ka kilai ka ratou sa vakadonuya na Komiti Ni vanua maroroi e Viti	26
KURI NI TUKUTUKU 2:	
Na kau ka dau vakayagataka na lewenivanua me wainimate vakaviti.	27
KURI NI TUKUTUKU 3:	
Veika Bula e Maroroi e na Waidranu kei na Vanua Mamaca	28

*E dua na waidrodro e veikau e
Kilaka ©Kini Koto*

YACA LELEKA

CBD	Convention on Biological Diversity
EBM	Ecosystem-based Management
EPSA	Endangered and Protected Species Act
KFCA	Kilaka Forest Conservation Area
KFCAMC	Kilaka Forest Conservation Area Management Committee
KRMC	Kubulau Resource Management Committee
ICMP	Integrated Coastal Management Plan
LOU	Land Owning Unit
NBSAP	National Biodiversity Strategy and Action Plan
NEMS	National Environment Management Strategy
NLC	Native Lands Commission
PAC	Protected Areas Committee
TLTB	i Taukei Lands Trust Board
WCS	Wildlife Conservation Society

NA VAKAVINAVINAKA

Na vakavinavinaka taumada mai na Wildlife Conservation Society(WCS) ki na mataqali Nadicake e na cakacaka ni veisemati kei na vakanananu ni kena taqomaki na veikau e Kilaka me baleti ira na kena kawa tamata ni mataka kei na sasaga ni vakavinakataki ni veika me baleta na koro o Kilaka. Na vakavinavinaka e gole ki na i soqosoqo, tamata yadua, kei na tabana ni veiqaravi o ni solia mai na i tukutuku, macala ni vakadidike ka veivuke e na volai ni i tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki e Kilaka: Gunnar Keppel (University of South Australia), Dave Waldien (Bat Conservation International), kei Mark O'Brien (BirdLife International). Na vakavinavinaka vei Mrs Suliana Siwatibau e na nona vakarautaka na yaca vakavuku ni wainimate vakaviti e kune e Kilaka. Na vakavinavinaka talega vei ira na dauveiqaravi e na WCS- Sangeeta Mangubhai, Ruci Lumelume, Akanisi Caginitoba, Sirilo Dulunaqio, Kini Koto, Stacy Jupiter, Ingrid Qauqau kei Peter Clyne.

Sa vakavinavinakataki na tabana ni qele maroroi na i-Taukei Lands Trust Board kei na Valenivolavola e qarava na noda Veikau(Ministry of Forests) Komiti ni Vanua Taqomaki(Protected Areas Committee) e na tabana ka qarava na veika e tu wavoliti keda(Department of Environment) e na veitokoni kei na veivakasalataki e na vakarautaki ni i tuvatuva ni veiqaravi oqo. Na vakavinakavinaka levu vei ratou na vakailavotaka na tuvatuva ni veiqaravi oqo vei Harvey and Heidi Bookman kei na Fiji Community Development Program.

Uciwai, waidrodro, e na veikau e Kilaka
©Ruci Lumelume /WCS

TABANA 1.0 NA I VAKAMACALA TAUMADA

1.1 Veika me Kilai

Na Veikau Taqomaki e Kilaka (na 'Veikau Taqomaki' se KFCA) e tiko e na koro ko Kilaka (Yavusa o Kilaka), e na Ceva ni Tokalau ni baravi kei Vanua Levu, e na Tikina o Kubulau e na yasana o Bua (Fig. 1). Na veikau taqomaki e tiko e na nodratou qele na mataqali Nadicake-Kilaka e na vakasoniwai i cake e na uciwai e Kilaka. E ratou sa duavata vakamataqali me maroroi tu na qele kovuti vakamataqali, ka sega ni musuki na kau na mataqali Nadicake-Kilaka mai na yabaki 2006. E na yabaki 2009, sa mai kovuta na taqomaki ni veikau qo na i tuvatuva ni veiqaravi e Kubulau ka yavutaki ena vanua e ra bula veimaliwai kina na veika bula ka sa talevi oti talega na i tuvatuva e na yabaki 2012. E ra vakaitavi na lewe ni vanua e na veikoro, tikina kei na yasana, ka okati talega kina o Kilaka e na veitalanoa kei na bose e vakayacori e na vakarautaki ni i tuvatuva ni veiqaravi e Kubulau me vaka ni ra taukena na i tuvatuva ni veiqaravi oqo.

Na veitalanoa vata kei ira na i taukei ni qele e na yabaki 2011, 2012, 2014 kei na kena a vakayacori e na vula o Janueri, Jiulai, Okosita kei na Noveba e na yabaki 2015 sa vakadeitaki kina na nodra gadreva me ra taqomaka na Veikau e Kilaka mai na kena musu. E ratou sa vakaraitaka na nodratou gagadre na lewe ni mataqali me sa maroroi na nodratou veikau me baleta vakatabikidua e na vuku ni veika oqo¹:

- me taqomaki na veikau me baleti ira na kawa tamata ni mataka ;
- maroroi me vinaka tu na i vurevure kei na tagede ni wai ni gunu ;
- qarauni me kakua ni maca se vakaleqai na wai e na dua na gauna mai muri ;
- taqomaki na baravi, cakau kei na waitui kei Kubulau ka rawa ni vakacacani e na sisi kei na drodro sobu yani ni de ni qele e na vuku ni musukau ;
- nodra sa raica ka vuli mai vei ira na veitikotiko tale eso ka ra sa qai veivutunitaka na musu ni kau mai na nodra veikau ni ra sa qai raica na balavu ni vakacaca e kauta mai;
- me tokona na sasaga ni veika ni saravanua eso e na nodra i tikotiko e na veisiga ni mataka ; kei na
- nodra raica na yaga ni kena lisitaka na veikau na WCS kei na veika e na kauta mai.

¹ These were highlighted in earlier consultations in 2011-2012, and in consultations in October and November 2016.

Na i tuvatuva ni veiqaravi oqo e ka bibi e na kena taqomaki ka maroroi na KFCA. E sa raica na veikau oqo na Komiti ni Vanua Taqomaki (PAC)² ni vanua yaga e Viti ka dodonu me taqomaki (Appendix 1) me vaka ni ra bula tu kina e levu na veimataqali ka bula, veimataqali kau kunei dredre kei na veikau dina e tu makawa, ka tiko talega kina e dua na vakasoniwai yaga.. Na i tuvatuva ni veiqaravi oqo e sa okati kina na veika me baleta na KFCA, taukei ni qele kei na veitikitiko e Kubulau.

Na KFCA e tiki ni lisi ni vanua maroroi me 99 na yabaki ni WCS kei mataqali Nadicake, ka tokona na tabacakacaka ni qele maroroi ena kena laurai na kena qaravi ka vakayagataki vakamatau na veikau taqomaki. E lisitaka na vanua maroroi na WCS mai vei ratou na taukei ni qele. E na loma ni vola ni veidinadinati ni vanua maroroi, e 402 na ekatea na veikau e Kilaka e maroroi ka sa na vakamuri na I tuvatuva ni veiqaravi e na kena vakayagataki vakamatau. Sa okati tiko e na lisi na i tuvatuva ni tabana ni qele maroroi na veika e ratou cakacakataka vakafika e na i lavo ni lisi kei na veika me baleta na kau e tubu e na loma ni vanua maroroi me saumi vei ratou na i taukei ni qele. Sa tiko na i tuvatuva ni tabana ni qele maroroi e na kena wasei na i lavo vei ira na taukei ni qele.

1.2 Na i Naki kei na i tavi ni i tuvatuva ni Veiqaravi

Na i naki ni i tuvatuva ni veiqaravi me vakadavora na kena vakayagataki vakamatau na veikau kei na mamaroroi e na KFCA me sotava na nodra gagadre na Mataqali, koro o Kilaka kei na veitikitiko vakawavolita, ka sa vukea ka tokona tale tikoga na i naki ni maroroi ni veika bula duidui era bula veimaliwai tu e na noda vanua. Na maroroi ni veika bula kece e veikau e Kilaka kei na nodra i tavi e na yaco ni sa vakamatatataka na veika e vinakati me na vakayacori e na veikau taqomaki kei na i naki ni taqomaki ni veikau ka me na yaga vei ira na taba tamata oqo kei ira na muri mai.

1.3 Na Lawa kei na Yavutu Ni Matanitu e Salavata

E sega ni dua na yavutu se lawa tudei se vakaturi me baleta vakatabakidua na vanua taqomaki se maroroi e Viti. Ia, e rauta ni siviva e rua sagavulu ka ono(26) na tiki ni lawa ni tini ka lima (15) na duitabana vakamataniitu e solia tiko vei ira na kaukauwa vakalawa e na kena taqomaki na veika e tu wavoliti keda kei na yaubula kece e Viti³. Na tikina oqo e raica na kena tauyavutaki na veivanua e so me ra maroroi ka taqomaki, e na dui tagede kei na vei tiki ni lawa duidui e so e rawa ni ra okati kina. Sa ra vakamacalataki vakaleleka na veilawa kei na yavutu duidui oqo me baleta na vanua taqomaki se maroroi.

1.3.1 Na Yavutu ni Veikau e Viti ni 2007 (Fiji Forest Policy 2007)

Na yavutu ni veikau e yavutaka na kena raici na i tuvatuva ni vakayagataki vakamatau ni veikau e Viti. Na yavutu e raica na bibi ni veivakacokotaki, na lewai vakamatau kei na vakayagataki vakamatau ni noda i yaubula kei na vanua era bula tu kina na veimataqali kau kei na manumanu e Viti e na kena tauyavutaki e dua na i tuvatuva ni vanua taqomaki se vakacokotaki ni noda vanua se vanua e da vakaitikitiko kina. E vakamatatataka na bibi ni nodra vakaitavitaki na i taukei ni i yaubula e na navunavuci, cakacakataki, yadravi ka volaitukutukutaki na kena maroroi na veikau. E raica na yavutu na kena gadrevi me veisautaki na vakanananu ni veivakacokotaki kei na mamaroroi mai na musuki ni kau ki na kena taqomaki ka vakayagataki vakamatau ni i yaubula ni veikau vei ira na i taukei ni i yaubula kei na lewenivanua.

1.3.2 Na Yavutu ni Vakayagataki Qele e na Taudaku ni Veikoro Lelevu ni 2005 (Rural Land Use Policy 2005)

Na yavutu ni vakayagataki qele e na taudaku ni veikoro lelevu e vakarautaka e dua na i tuvatuva me okati talega kina na yavutu ni vanua veikau ka salavata kei na tuvatuva ni vakayagataki qele kei na lewai vakamatau ni vakayagataki i yaubula ni veikau. Na yavutu e vagolei vakatabakidua ki na kena taqomaki, vakalesui ka lewai vakamatau na veivakacokotaki ni vanua veikau ka vaka talega kina na lewai vakamatau ni kena vakayagataki na teitei e na veikau e na vuku ni kena maroroi me taucoko na tuvaki ni vanua. E vakabibitaka na vakayagataki qele e matau ka tarova na kena vakadravudravuataki na qele.

1.3.3 Na Lawa Vakaturi ni Veikau ni 2016 (Forest Bill 2016)

Na lawa Vakaturi ni Veikau e vakarautaka na kena vakacokotaki na veikau e Viti. Tikina 2(5) (a)(i)-(ii) e solia ki na Tabana ni Veikau e na nona veilitaki na i tutu e raica me mareqeti na veikau me vakayacora na veitavi oqo: *Tuvana, dikeva ka lewa: (i) na lewai vakamatau ni maroroi ni i yaubula kece ni veikau taucoko me baleta na kena vakarautaki na kau, veika tale e so e sega ni willi me kau; kei na (ii) maroroi ni vanua taqomaki e na veitokoni ni Tabana ni Veika e Tu Wavoliti Keda, tabacakacaka ni qele kei na Tabacakacaka ni Qele maroroi ni i taukei .Na i tavi ni Tabacakacaka sa tuvani koto e na Tabana 2(5)(g), oya me vakatoroicaketaka ka vakarautaka na vakadidike, tataqomaki kei na i tuvatuva ni maroroi ni i yaubula ni veikau kei na veika bula e ra cakacaka vata kina na veitabana tale eso. Tikina 3, Tabana 15(1) e raica me qaravi vakamatau na veikau e taqomaki tu me salavata kei na i naki e ra taqomaki kina kei na kena yaga ki vei ira na kawa tamata mai muri, kei na (2) vakayagataki vakamatau ni veika e tu*

2 The national PAC was established in accordance with the Environmental Management Act (2005), and administered by the Department of Environment.

3 Lees A, Siwatibau S (2007) Strategies for Effective and Just Conservation: The Austral Foundation's Review of Conservation in Fiji. pp. 21-23

Loma ni veikau e Kilaka ©Kini Koto

wavoliti keda e na i naki vakatabakidua ni kena taqomaki tudei na vanua vakawavoliti keda okati kina na veika bula vaka na kau kei na manumanu, qele kei na wai.

1.3.4 Na Lawa ni Maroroi ni Veika Bula e Tu Wavoliti Keda ni 2005 (EMA 2005)

E vakarautaka na lawa oqo na kena taqomaki na i yaubula ka raica na i tuvatuva ni nodra cakacaka vata na veitabana e qarava na maroroi ni yaubula kei na veika e tu wavolitu keda. E sa solia talega na galala kei na kaukauwa vakalawa ki na veitabana vakamatanitu na nodra raica me tarovi na cakacaka e vakavu leqa ka vakacacana na veika e tu wavoliti keda. E dua na tiki bibi ni lawa qo oya na kena raici me sotavi na i tavi ni matanitu e na so na veidinadina time baleta na veika bula e vuravura me vaka na Convention on Biological Diversity (CBD), ka tokona na i naki ni i tuvatuva kei na lawa vakamatanitu me vaka

na National Environment Management Strategy (NEMS) kei na Fiji National Biodiversity Strategy kei na Action Plan (NBSAP).

Tabana 8(3) ni EMA e raica na kena tauyavutaki na Integrated Coastal Management (ICM) e Viti. E tauyavutaki na Integrated Coastal Management Framework (2011) me i dusidusi me vukea na cakacaka, veisemati kei na lawa me baleta na veivakacoko taki ni yaubula ena veibaravi. E tokona na ituvatuva na cakacakavata kei na veisemati ni veitabana kece sara e na kena maroroi ka taqomaki na veika bula e na veibaravi mai na vakacaca ka vakavu mai na kena sa toso cake tikoga na veivakatorocaketaki mai na loma ni vanua ka sa vakavinavinakataki na Komiti ni Soqosoqo na ICM e na nona liutaka na kena digovi na i tuvatuva ni ICM e na noda vanua. Na i tuvatuva ni ICM ni matanitu e dodonu me na veisemati kei na tuvatuva ni ICM ni yasana.

1.3.5 Na i tuvatuva kei na Yavutu ni Fiji National Biodiversity (2007 -2011) - Fiji National Biodiversity Strategy and Action Plan (2007-2011)

E sa tauyavutaka na Matanitu o Viti e dua na i tuvatuva kei na Yavutu ni Fiji National Biodiversity(NBSAP) me vaka e gadrevi e na CBD. A volai na tuvatuva oqo e na 1999, dikevi lesu e na 2003 kei na 2006 ka tabaki e na 2007. Na tuvatuva e raica na kena vakamareqeti ka vakayagataki vakamatau na veikau bula kei Viti era vakamareqeti tu kina na i wase levu ni kau kei na manumanu e Viti. Na i naki ni tuvatuva kei na Yavutu *me taqomaka ka lewa vakamatau na vakayagataki ni veika bula era bula veisemati tu e na vanua mamaca, waidroka kei na waitui ka maroroya nai vakarau kei na i walewale ni nodra veisemati na veika bula ka yavu ni veivakatorocaketaki*. Sa talevi tiko na tuvatuva me raica na veisemati kei na takete e na i tuvatuva na Aichi target e okati e na CBD kei na so tale na i tavi kei na yalayala ni matanitu.

Me vakaveiwekanitaki na vanua sa mareqeti tu, e raica na tuvatuva me na tauyavutaki e dua na i vakarau e maucokona me baleta na vanua tabu ka mareqeti e na kena qaravi vakavinaka na maroroi ni yaubula. E raica talega nai tuvatuva na bibi ni nodra vakaitavitaki na taukei ni yaubula kei ira na dau vakayagataka na yaubula me rawa ni taqomaki vinaka na veika bula era bula veisemati tu kina ka sa kacivi keda tiko meda:(a) taqomaka na vanua e yaga e na noda vanua ka vakamuri na i tuvatuva kei ira na taukei ni yaubula; (b) vaqaqataki ka vukei ira na taukei ni yaubula me ra tauyavutaka na nodra dui vanua me taqomaki; (c) vaqaqataki ira na itaukei ni yaubula me ra vakaitavi e na kena lewai vakamatau na vanua taqomaki; (d) vakarautaka vakadodonu na veika era na rawata na taukei ni yaubula ni sa tauyavutaki ka lewai vakamatau na vanua taqomaki.

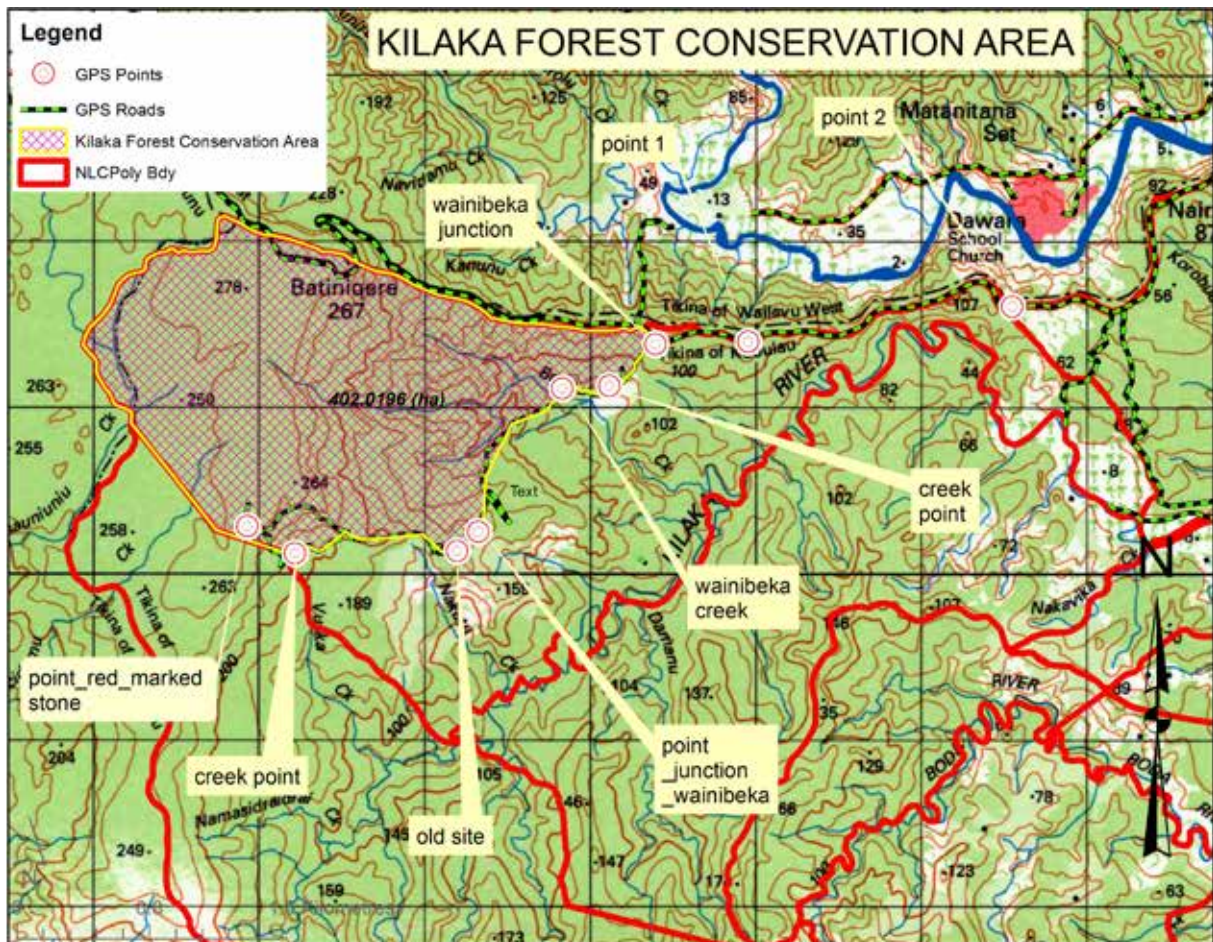

Loma ni veikau e Kilaka ©Ruci Lumelumel /WCS

TABANA 2.0 NA I VAKAMACALA NI VANUA

2.1 Na Yalayala ni Veikau Taqomaki e Kilaka

Na KFCA e 402 na eketea (993eka se 4.02sq.km) na umaqele ka ologa e dua na i otioiti ni veikau e Vanua Levu, na i karua ni yanuyanu levu e Viti ka cere mai na 79-286 na mita (yaloyalo.1-2). E tiko na veikau taqomaki e na 178 58' 28.7'e na Tokalau ka 16 48' 39.00 e na Ceva ka tiko e na Native Land and Fisheries Commission (NLFC) Lot 91 (yaloyalo. 2) ka volai tu ki na Mataqali Nadicake-Kilaka. E rauta ni 98% ni KFCA e sa makawa(tabu tarai) na itikotiko ni veika bula se bera ni bau tarai ka vakamacalataka na Tabana ni Veikau me dua na vo ni vanua se bera vakadua ni bau tarai⁴.

Yaloyalo 1. Mape Ni Veikau Taqomaki o Kilaka ena Tikina o Kubulau, kei na vanua lisitaki ka ratou butuka na tabacakaka ni qele maroroi ni taukei e toka e na i yaloyalo e ra.

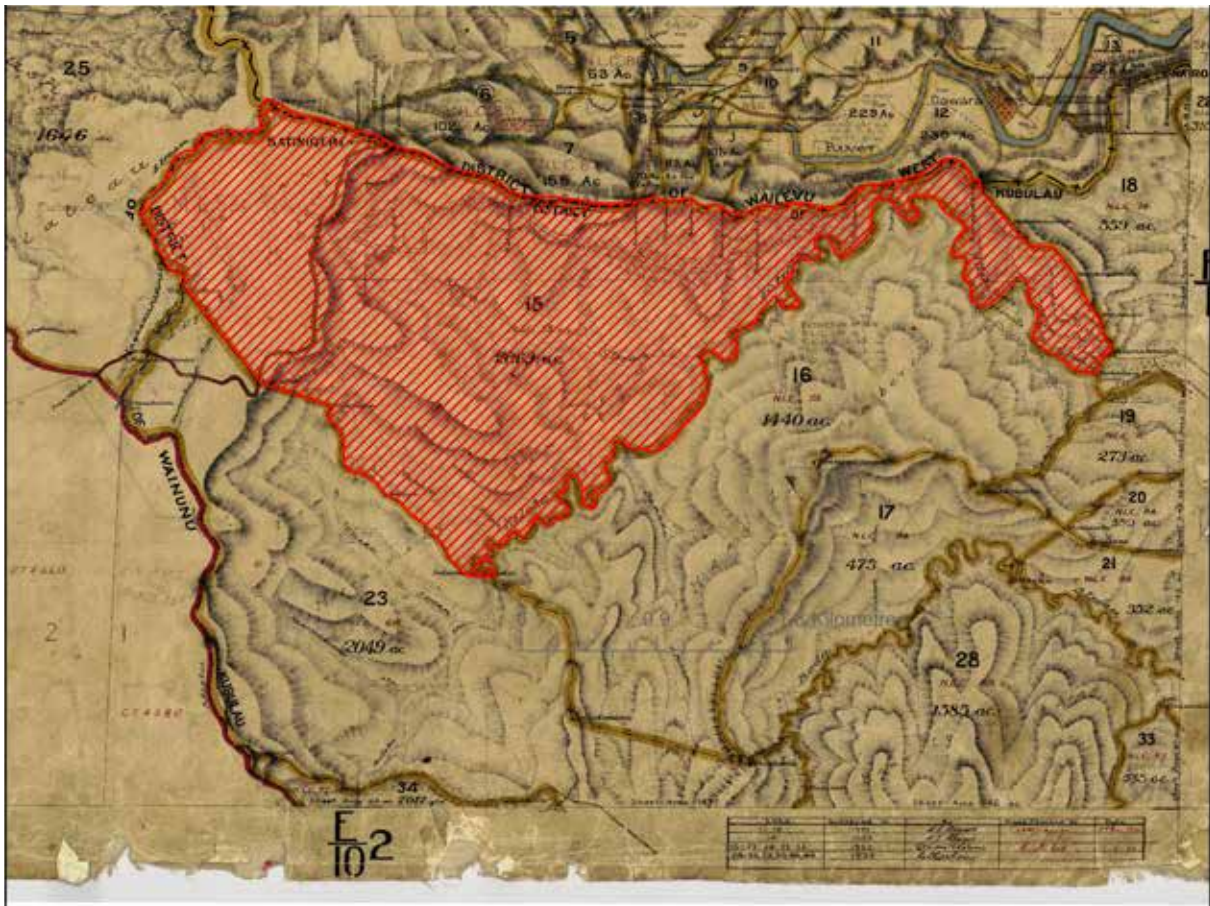
⁴ Ministry of Forestry (2016) Kilaka Forest Inventory. Ministry of Forests, Suva, Fiji. 10pp.

2.2 Tamata kei na I Yaubula

E tiko na dodonu ni nodra lisitaki na qele na i tikotiko vakaitaukei ka ra taukei ni qele. Na qele taukeni vakamataqali se yavusa e volai ka kilai tu vakalawa kei na matanitu. E 186 na lewenivanua e Kilaka ka 34 na vuvale. E ono na vuvale e ra lewe ni Mataqali Nadicake ka ratou taukei ni qele ni veikau taqomaki. E 837 na eketea na levu ni qele eratou taukena na Mataqali Nadicake ka 402 na eketea e tiko kina na KFCA. E tiko talega na koro makawa e na lomani veikau taqomaki ka vakatakilakilataki tu e na veivatu lelevu ka dau yavu tu ni vale mai liu.

E yawa mai na tauni na koro o Kilaka, e vica ga na i vurevure ni i lavo ki na i tikotiko, dau vakavudua na veivuke mai na veitabana ni matanitu, e vica tiko na leqa me baleta na bula raraba, tiko bulabula kei na i vakarau ni bula. E dua

na i wase levu ni vuvale e Kilaka era bula e na veisiga e na teitei kei na qoli e na uciwai. Era vakayagataka talega na lewe ni koro e dua na tiki ni qele ni mataqali (ka veitiki ni na KFCA) me ra teitei kina me kakana na veisiga kei koya me volitaki ke levu. Na i vurevure levu duadua ni i lavo e Kilaka na volitaki niu, kakana dina, kakana draudrau, ika ni waidroka, sici se vivili kei na toa, cakacaka saumi vakadua kei na cakacaka vagauna, volitaki cakacaka ni liga, bisinisi lalai mai vale, veivuke vakailavo mai na taudaku ni i tikotiko kei na veisaumi mai na tabana ni malumalumu kei na peniseni⁵. E dua na vakasokumuni tukutuku e Kilaka na yabaki 2014 e laurai kina ni 70% na vuvale e nodrai vurevure ni lavo na yaqona ka 25% mai na niu. E laurai talega ni levu na i lavo e vakayagataki me baleta na lotu, vuli kei na veika e baleta (curucuru ni vuli, sulu ni vuli, yaya ni vuli) kei na kakana⁶.

Yaloyalo 2. Lot 15 e vakaraitaka na levu ni qele kei na i yalayala ni qele ni mataqali Nadicake, ka 402 na eka e sa veikau taqomaki.

5 WCS (unpublished data) – community action program profile of Kilaka Village 2016.

6 University of Hawaii, 2014 Household Surveys (unpublished data)

2.3 Na i tikotiko ni Veika Bula kei na kena Mataqali e Bibi

E toka na baba na veikau taqomaki ka tiko na 79 – 286 na mita na vanua cere, vakavo ga e na uluniwai na Beqa ka tiko na baba e 25 ki na 30 na tikiri. E cokocoko vinaka na i tuvaki ni veikau ka dua vei ira na vica na veikau se bera ni tarai e Viti⁷. Na bati ni wai e levu na kau e tubu kina ka vakamura na bati ni uciwai; ka veivuke ena savasava ni wai ka tara vinaka na qele ni vanua e bati ni wai, na vakarau ni katakata ni vanua kei na vakabulabula ni qele. E vinaka na i tuvaki ni loga ni veikau e na vanua taqomaki. E wili e na loga kau qo na kau lelevu tubu berabera vaka na paini ka bula yadudua tu (kei na kau dause ka bula totolo) ka vakaraitaka na nodra yabaki.

E 402 na eketea na vanua era bula tu kina na kau ka tubu cokocoko kina na mesiki kei na veikau bula. E dua na vakadidike ka vakayacora na WCS e na yabaki 2005 e na Veikau e Kilaka e tauri rawa kina ni 319 na mataqali kau wili kina 99 na vuvale ni kau, ka 223 na kena I wasewase ni kawa se mataqali⁸. Mai vei ira oqo e 126 na kena Mataqali (39%) e kune ga e Viti ka 15 na kena Mataqali (5%) e kune ga e Vanua Levu. E rua na mataqali kau e ririkotaki ni sa kawaboko ka tiko e na IUCN Red-List na paini ni Viti na Kauri *Agathis macrophylla*, kei na Geissois imthurnii ka kilai e na vosa vakaBua me vo'a. E taucoko tu na kaudina kei Viti e na veikau taqomaki. Na Dicotyledons e wasewase ni kau levu duadua ka rauta ni rua na i katolu ni Mataqali kau kece ka levu cake mai na 90% vei ira kece na Mataqali kau e kune kina. Na vakadidike ni yabaki 2005 e laurai kina e dua na kau lailai ka kunei ga e na so na vanua, na *Zanthoxylum myrianthum* (Rutaceae) ka sa i matai ni gauna na kena kunei mai na kena volai e na loma ni 50 na yabaki vakacaca, ka sa I kena I karua ni kena volai tale; kei na dua tale na mataqali Terminalia [Combretaceae] ka vakabauti ni dua na kau vou me laurai⁹. E ratou a vakayacora na Tabana ni Veikau e dua na vakadidike e na yabaki 2015 ka kunei kina e 161 na Mataqali kau dina, ka rauta ni 68.293m3/ na eketea na kau e rawa ni musuki¹⁰.

E se sega ni vakaivolataki na veika baleti ira na manumanu e na veikau taqomaki, ia a vakayacora e dua na vakadidike ka taura e 8 na auwa na BirdLife International e na vula o Me, yabaki 2016 ka laurai kina e 22 na mataqali manumanu vuka, ka 13 era kune ga e Viti. E okati e na manumanu vuka e kune ga e Viti na *Ptilinopus victor* (Orange Dove), *Ducula latrans* (Peales Imperial Pigeon), *Prosopieia tabuensis* (Red Shining Parrot), *Phigys solitarius* (Collared Lory), *Myzomela jugularis* (Orange-breasted Myzomela), *Artamus mentalis* (Fiji Woodswallow), *Pachycephala vitiensis* (Fiji Whistler), *Mayromis lessoni*

(Slaty Monarch), *Clytorhynchus vitiensis* (Fiji Shrikebill), *Myiagra azureocapilla* (Blue-crested Flycatcher), *Horornis ruficapilla* (Fiji Bush-warbler), *Zosterops explorator* (Layard's White-eye), and *Erythrura pealii* (Fiji Parrotfinch).

Na vakadidike oqo, e katonu ka rogoci e na misini daukatona na rorogo e na veikau e Kilaka, e rauta ni 40 na kaci ni beka, ka nanumi na kena mataqali sa kawaboko ka vakatokai na Fijian free-tailed bat *Chaerephon bregullae* se Pacific sheath-tailed bat na *Emballonura semicaudata* (Dave Waldien, Senior Director, Bat Conservation International, pers. comm.).

Na vakadidike ni WCS kei na Wetlands International e na uciwai e Kilaka, e laurai kina e 11 na ika ni waidranu ni vanua ka okati kina e 4 na kunei ga e na vanua oqo, 3 vei ira e nanumi ni Mataqali ika vou na (*Redigobius leverii*, *Stenogobius sp.*, *Glossogobius sp. 1*, *Stiphodon sp. 2*). Mai na 19 na mata vuvale ka 38 na kena mataqali ka kumuni rawa e na 2007, e rua mai na vuvale na Gobiidae kei na Eleotridae, e lewena na 37% na kena mataqali kece e kumuni rawa. E levu na mataqali ika mai na rua na matavuvale ka vakatokai na 'diadromous', na kena i balebale ni ra veitosoyaki e na waidranu kei na waitui e na nodra bula, ka ra dau vakila vakatotolo na veisau ni vanua e vu mai na musu ni kau kei na tara ni vurevure ni wai.

2.4 Ririko e na Vanua Mamaca

E rua na mataqali ririko e na veikau taqomaki e vakaraitaki mai na veitalanoa kei na boseka e na yabaki 2006, o ya na musukau kei na toso ni vanua ni teitei. Na draki veisau kei na draki dauvakatubuleqa e laurai talega ni ririko e na tara na veikau kei na vanua.

2.4.1 Musukau

Na musukau e leqa levu duadua e sotavi tiko e na veikau e Kubulau ka vakabibi e na KFCA. E na vica na yabaki sa oti, e dua na i wase levu ni veikau e taudaku ni veikau taqomaki ka qele ni mataqali e musu vakatawadodonu ka ra dau sasaga sara na kabani ni musukau vei ira na taukei ni kau e na musu ni kau. Na musukau mai na lomanivanua e vakavuna na kena soqoni na deniqele e na veisalanivai,waitui kei na veicakau ka ririkotaki ni na vakacacana na veika bula e waitui kei na cakau ka i vurevure ni bula e na veisiga. E levu sara na veikau e na baravi kei na vanua buca, e ra sa musu kece ka sa qai vo tu ga e vica wale na vuni mesiki. Na yawa ni Tikina o Kubulau mai na koro lelevu o Labasa kei Savusavu, na gadrevi ni i lavo, e ra dau vakayagataka na kabani ni dau musukau me gaunisala ni kena sagai na musuki ni kau mai na veikau taqomaki.

7 Ministry of Forestry (2016) Kilaka Forest Inventory. Ministry of Forests, Suva, Fiji. 10pp.

8 Keppel G (2005) Summary report on forests of the mataqali Nadicake Kilaka, Kubulau District, Bua, Vanua Levu. Report to the Wildlife Conservation Society. 32 pp.

9 See Jenkins A, Jupiter SD (2011) Spatial and seasonal patterns in freshwater ichthyofaunal communities of a tropical high island in Fiji. Environ. Biol. Fish. 91: 261-274

10 Jenkins AP, Jupiter SD, Qauqau I, Atherton J (2010) The importance of ecosystem-based management for conserving migratory pathways on tropical high islands: A case study from Fiji. Aquatic Conservation: Marine and Freshwater Ecosystems 20:224-238

2.4.2 Teitei

E dua na i wase levu ni taukei e na veikoro e ra vakararavi e na i yaubula kei na teitei me baleta na nodra bula e na veisiga. Na teitei e dua na i vurevure levu ni lavo e na veitikitiko e Kubulau ka sa toso cake talega na gagadre mai vei ira na dauni teitei vaka bisinisi. E levu vei ira na lewe ni Mataqali Nadicake e ra vakaitetei tiko e na veikau veitikivi na KFCA, ka so e tiko e na tokalau ni veikau taqomaki. Na teitei, e na rawa ni yaco ena dua na gauna me na toso yani ki na veivanua wavolita ka veitikivi kei na KFCA. Na kauwai e tiko me baleta na teitei o ya na kena vakayagataki na wainimate ni vakabulabula ni qele, ni manumanu kei na co ca ka rawa ni drodro yani na veiuwai. E 70% na vuvale e Kilaka e ra vakayagataka na wainimate ni co ca ka 40% e ra vakayagataki vakabulabula ni qele e na nodra i teitei¹¹. Ia sa tiko na gagadre e na koro o Kilaka me sa vakalailaitaki na vakayagataki ni wainimate ka vakamuri na vakarau ni teitei bulabula me vaka sa vakaraitaki tiko e na Tuvatuva ni Veivakatorocaketaki ni Koro ni lima na yabaki¹².

2.4.3 Keli ni i Yaubula se Vakekeli

E tekivutaki na vakekeli ni yaubula na bokosaiti e Viti e na yabaki 2001 ka kena i matai e na yasana o Bua me tekivu e Nawailevu. Na bokosaiti e dua na i yaubula e buli mai na vatu ka kunei vakalevu e na veikau cokocoko ka dau vakayagataki na kena buli na aluminium. E dua vei ira na i vurevure ni bokosaiti levu e Viti ka rauta ni 1bilion na tani¹³ e tiko e Vanua Levu. Sa soli tu e na so na vanua e Bua na laiseni kei na lisi ni vakadidike, ka na rawa ni vakavuleqa ki na KFCA ke sega ni qarauni vakavinaka. Sa vakayacori oti na veitalanoa ni keli ni yaubula e Bua, ka okati talega kina na vanua wavoliti Kilaka, ka rawa ni vakavuleqa e na veikau kei na i vurevure ni i yaubula tale eso ka ra vakararavi kina na lewe ni koro e na nodra bula ni veisiga.

2.4.4 Leqa e vakavuna na veisau ni draki

E so na vakadidike sa vakayacori oti e laurai, ka vakadinadinataki kina na yaga kei na bibi ni veikau e na kena vakalailaitaki na ririko ni veika e dau vakatubuleqa e na veitikitiko, o ya e na kena vakalailaitaki na nodra vakaleqai vakarawarawa mai na leqa tubu koso ka vakarautaki ira e na gauna ni leqa tubu koso. Ia, e rawa ni vakavuleqa na cagilaba kaukauwa me vaka na Winston ki na veikau taqomaki, na veika e ra vakanuinui kina me kani nodra bula na veisiga na lewenivanua. E rawa talega ni maroroya na i tikotiko kei na vanua e na gauna ni cagilaba, na veikau. E sega ni vakacacani vakelevu na veikau e Kilaka e na cagilaba o Winston.

2.4.5 Draki Veiveisau

E tiki bibi ni tuvatuva ka vakatautaki kina na draki, o ya na veikau, me vaka ni maroroya se tavulona na kasirara ka maroroya talega na kaboni daiokosaiti. Na draki veiveisau e namaki me na vakacacana na teitei kei na veikau e na Pasifika ka okati kina na veiveisau ni vakarau ni katakata, i vakarau ni kena tau na uca kei na lauqa kei na wasoma kei na kaukauwa ni cagilaba¹⁴. Oqo e na vakavuleqa ki na veika e bula wavoliti keda, na veika bula me vaka na maroroi ni nodra bula veimaliwai, na vurevure ni wai, vakabulabula ni qele, ka vaka talega kina na veiveisau ni vanua e ra bula kina na manumanu vakavuleqa, kau sugusugu vanua kei na mate dewa ka dauveitauvi. Na veiveisau oqo e na tara na kakana tei, manumanu susu kei na vakarau ni teitei ka tokona na sautu ni kakana kei na bula e na veisiga e Viti.

11 University of Hawaii, 2014 Household Surveys (unpublished data)

12 Kilaka Village (2016) Community Profiles and Development Plan.

13 Fiji Islands Trade and Investment Bureau (2009) Bauxite Mining and Exploration Profile.

14 PICAPP (2005) Climate change, the Fiji Islands Response. Fiji's first national communication under the framework Convention on Climate Change. 80 pp.

Qoli e na vei wai e na loma ni veikau o Kilaka ©Ruci Lumelumel /wcs

TABANA 3. NA KENA QARAVI NA TUVATUVA NI VEIQARAVI NI VEIKAU TAQOMAKI E KILAKA

Na tuvatuva ni veiqaravi ni KFCA e vakarurugi e na tuvatuva ni veiqaravi ka raica na veisemati ni Veika Bula e Kubulau (EBM), ka a dikevi lesu e na 2012¹⁵. Na i naki levu duadua ni tuvatuva ni veiqaravi na Kubulau EBM me (i) maroroya na i yaubula ni waitui ki na tagede ka rawa ni tokona na veika bula era bula veimaliwai tu kina; (ii) maroroya na veisemati ni veika bula era bula vata tu kei na nodra i tavi; (iii) taqomaka ka vakarautaka na itikotiko vinaka nodra na ka bula e veikau e kunei ga kina; (iv) qarauna na lewai vakamatau ni veivakacokotaki ni qele mai vei ira na veitikotiko e Kubulau; (v) taqomaka na veisoniwai me vakarautaka na ivurevure ni wai savasava kina veitikotiko e Kubulau; kei (vi) vakarautaka e so na vurevure ni lavo vei ira na veikoro e Kubulau. Na i tuvatuva ni veiqaravi e Kubulau e raica na kena lewai vakamatau ka vakayagataki vakavuku na veika bula era bula veimaliwai tu e na vanua mamaca, waidroka, gusu ni uciwai, baravi kei na waitui e na Tikina o Kubulau kei na veibaravi volekata.

Na veveisau me na vakayacori ki na ituvatuva ni veiqaravi na Kubulau EBM e dodonu me na okata talega na KFCA, na kena veisemati ka me raica me na kakua ni vakavu leqa e na KCFA na kena vakayagataki na qele e na vanua volekata, veitikivi ka wavolita na vanua maroroi. E dodonu me na okati na veilawa me baleta na KFCA e na gauna e talevi kina na i tuvatuva ni veiqaravi na Kubulau EBM plan.

3.1 Tatadra kei na Inaki

Tatadra

Me taucoko ka maroroi na veisemati kei na nodra i tavi na veika bula e veikau ka vakarautaka na veika me ra bula kina ka vurevure ni bula kei na i lavo ki na veitikotiko e Kilaka vaka kina talega e na veitikotiko wavolita kei na baravi e na Tikina o Kubulau, e na gauna qo kei na veigauna mai muri.

I naki

- 1) Me taqomaki na veika duatani ka kilai tani kina na veika bula e veikau kei na nodra veisemati ka vakarautaka na veika yaga duidui e so vakailavo, kina veika wavoliti ira kei na vanua me baleta na kawa tamata qo kei na kena sa bera mai;
- 2) Me sa toroicake na vakarau ni bula, bula ni leweni vanua, lewai vakamatau ni veivakatorocaketaki ni veitikotiko;
- 3) Me vukeya na sasaga ni matanitu o Viti e na kena taqomaki ka maroroi na veikau e bula tu kina na veika bula e tiko na kena bibi ka kilai vakamatani tu vakatalega kina i vuravura.

15 WCS (2012) Ecosystem-Based Management Plan: Kubulau District, Vanua Levu, Fiji, Wildlife Conservation Society, Suva, Fiji.

*Tobu ni wai e na veikau o Kilaka
©Ruci Lumelumel /wcs*

3.2 Naki ni i Tuvatuva – Veika me vakayacori

Na i naki ni tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki e Kilaka oya:

- (i) me taqomaki vakavinaka, vakamareqeti ka lewai vakamatau na kena veika bula e na veikau e duatani ka kilai tani e na veikau;
- (ii) me taqomaki vakavinaka ka maroroi na veika bula e semati kina na ka vakavanua, na i tovo kei na i vurevure ni bula ki na mataqali Nadicake-Kilaka kei na veitikotiko tale eso;
- (iii) me tokona na vakadidike me baleta na veika bula kei na kena matailalai kece ka okati kina na manumanu kei na kau; kei na
- (iv) me vakarautaka e dua tale na i vurevure ni rawa i lavo mai na musukau ka qarauna na kena maroroi ka taqomaki me baleti ira na kawa ni mataka.

3.3 Na Lawa ni Veivakacokotaki se Veiqaravi

Na lawa ka vauci e na KFCA sa vakaraitaki toka e na tabana oqo, ka sa vakaraitaki tale tikoga kina na veilewa ni matanitu, na tuvatuva ni veiqaravi na Kubulau District EBM se vakatabaki dua kin a KFCA. Sa tiko talega na veika e vakatabui kei na veika talega e na kerei na kena veivakadonui mai na WCS me vaka ni tiko vei ratou na lisi kei na komiti qarava tiko na vanua maroroi, Kilaka Forest Conservation Area Management Committee (KFCAMC) . Na i tavi kei na veiqaravi ni KFCAMC sa vakamacalataki tiko e na tabana 4.5.

LAWA VEIKAU (FLORA)	NA KA E RAWA NI CAKA/VAKATARAI	Matanitu	Tikina	KFCA	Tuvatuva ni veiqaravi
E sega ni vakatarai na musu/varo kau me volitaki e na loma ni KFCA				X	<ul style="list-style-type: none"> E na yadravi na KFCA mai vei ira na lewenivanua dau yadrava na veikau, vakabibi e na l yala ni vanua maroroi me na laurai me kakua ni toso mai na vanua maroroi na musu kau. Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC, iTLTB kei na Tabana ni Veikau
E vakatabui me musu, kama, cavuraki se soqoni e dua na kau dina se kau vakaitaukei.	<p>i. E ratou na rawa ni lai soqona mai na kau ka ra sa vakaraitaki tiko e na i Kuri ni tukutuku 2 na lewe ni mataqali ka vakayagataki me wainimate</p> <p>ii. Me na soli na veivakadonui mai na WCS e na kena samaki na vanua me gaunisala se l curucuru ki na vanua maroroi. E tabu na musu kau, vakamakama e na loma ni 100 na mita e na bati ni uciwai se waidrodro, ka ni tarova na sisi ni qele kei na savasava ni wai na kau e ra bai ni uciwai.</p> <p>iii. Na vakadidike vakavuli ka veivuke e na l tuvatuva ni maroroi ni KFCA, ka na kerei vakaivola na veivakadonui mai na KFCA kei na KFCAMC. Na vola kerekere ni vakadidike me na volai yani na WCS</p> <p>iv. Na kena kau tani se vagalalataki na kau vulagi se kau tubu vakalialia e na KFCA</p>			X	<ul style="list-style-type: none"> Kau ni vanua/kau Vakai taukei: Me na dau dikevi ka talevi vakawasoma me laurai ni na kedra lai soqoni se caka tiko mai na kau ogo e na sega ni vakavuna na kena lailai se kawaboko ni mataqali kau ogo se veika bula e na loma ni KFCA Gaunisala se i Curucuru: E na vakamuri na l walewale vinaka ni samaki ni gaunisala se l curucuru e na sega ni vakaleqa na veika wavalita, sega ni vakavuna na sisi ni qele kei na deni qele ka ra lai vakasokomuni e na uciwai. Vagalalataki na veika e vulagi, se tubu vakaveitalia: E na vakamuri na gaunisala e maqosa e na kedra vagalalataki na kau ogo me kakua ni vakavuna na sisi ni qele Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na iTLTB
E vakatabui me musuki ka biu na kau kei na tuvuka ni kau e na loma ni wai, uciwai kei na sala ni wai		X ¹⁶		X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabana ni kau

16 Fiji Forest Harvesting Code of Practice 2008

LAWA	NA KA E RAWA NI CAKA/VAKATARAI	Matanitu	Tikina	KFCA	Tuvatuva ni veiqaravi
E vakatabui me tarai se kau tani mai e dua vei ira na veika maroroi ka ra toka e na kuri ni tukutuku 1- na Wai, Vanua, Kau kei na Veika e maroroi		x ¹⁷		X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabana ni veika e tu wawoliti keda
Na teivaki ni kau se vunikau e vakatabui	Na teivaki ni kau ni vanua se kau dina e na vanua vakacacani ka me na solia na kena veivakadonui na WCS kei na KFCAMC. Na teivaki ka vakaisosomitaki ni veikau e na veivuke e na vurevure ni wai ni gunu se na mata ni wai kei na veika bula wawolita			X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC Me na teivaki na kau e na vanua e dodonu me teivaki ka ratou na veivuke mai kina e na soli ni tei na tabana ni kau
VEIKA BULA –(WILDLIFE / FAUNA)					
E tabu ni vagalagalataki na kau dina vakaitaukei, kau ni veikau	Na vakagalalataki se kau tani mai ni veika tubu vakaveitalia e na kena i walewale e na sega ni vakavu leqa e na KFCA.			X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
E tabu na vavana, se kauta na yaloka ni manumanu		x ¹⁸		X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabana ni veika e tu wawoliti keda
E tabu na siwa, qoli e na loma ni uciwai se soniwai e na loma ni KFCA				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
E tabu ni vakadewataki mai se kau mai e so na kau vulagi se kau vou e na vanua, uciwai. Na kau vou, kau vulagi e na vakavuna na kena kawaboko na kau dina ni vanua			x ¹⁹	X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabana ni veika e tu wawoliti keda

17 Endangered and Protected Species Act 2002

18 Birds and Game Protection Act, ss.3, 6. Note: the Birds and Game Protection Act also allows hunting of Barking Pigeons, but this species is now protected under the Endangered and Protected Species Act 2002.

19 Kubulau Management Planning Workshop (February 2009)

LAWA	NA KA E RAWA NI CAKA/VAKATARAI	Matanitu	Tikina	KFCA	Tuvaluva ni veiqaravi
MANUMANU (LIVESTOCK; PETS)					
E tabu ni takosotaki se vakaleci yani na manumanu susu, manumanu ni vale e na loma ni KFCA				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCA
E tabu ni ra lai kana na manumanu e na loma ni yalayala ni KFCA				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCA
E tabu ni ra kau yani l loma ni KFCA na manumanu susu				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCA
VEIKA E SEGA NI BULA SE MATE (NON-LIVING MATERIALS)					
Na vakagalalataki ni veika e mate (me vaka na qereqere, kau vua, wai)	Na taki wai ni gunu me laugunu e vale mai vei ratou na lewe ni mataqali Nadicake			X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCA kei na tabana ni veika e tu wavaliti keda
Vakedrodroi tale kina dua na vanua na wai mai na uciwai se drekeniwai e na loma ni KFCA				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCA kei na tabana ni gele maroro ni taukei
VAKADIDIKE (RESEARCH)					
Na vakayacori ni vakadidike vakavuli e na loma ni KFCA e vakatabui	E na nodrau solia na veivakadoni na WCS kei na KFCA, ka laurai ni na yaga na vakadidike ka na veivuke e na qaravi ni vanua maroro. Na l vola kerekere ni vakadidike me na volia kin a WCS.			X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCA

VEVAKATOROCAKETAKI (DEVELOPMENT)							
Na tara ni vale se dua Na ka wili tale ga kina na ban a manumanu	i. Na i tukutuku kei na veika ni vuli me baleta na KFCA ii. Na tara ni vale ni yadra lailai iii. Na vanua ni gade se vakacegu nodra na saravanua me na veivuke e na sasaga ni saravanua.						<ul style="list-style-type: none"> Ke dua na ka e tara, e dodonu me na qarau ni ka laurai me kua ni vakavu leqa se vakacaca ki na veika wawolita, kakua ni vakavuna na sisi ni qele Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabacakacaka ni qele maroroi ni taukei
GAUNISALA (ACCESS)							
Na curumi, takosovi ni vanua maroroi e na rawa ga ke sa solia na veivakadonui na WCS kei na KFCAMC	i. Lewe ni mataqali Nadicake ii. Me soli na veivakadonui mai na WCS kei na KFCAMC kei na soli ni vakaro e na veika e dodonu me muri se caka						<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
TAROVI NI VAKACACA (DAMAGE PREVENTION)							
E vakatabui na biu na benu e na uciwai se soniwai, bati ni wai					x ²⁰	x ²¹	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabana ni veika e tu wawoliti keda
E tabu ni kau ki a loma ni KFCA na veika e rawa ni vakavuna na kama						X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
Na kau ni yaya ni cakacaka e rawa ni vakavu leqa (me vaka na poisoni, veika e rawa ni kacabote)						X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
Na ta ni gaunisala, sala ni wai se na vanua me drodro yani kina na wai						X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabacakacaka ni qele maroroi ni taukei

20 Litter Decree 1991, s8

21 Kubulau Management Plan Review Workshop (January 2007), Kubulau Management Planning Workshop (February 2009)

LAWA	NA KA E RAWA NI CAKA/VAKATARAI	Matanitu	Tikina	KFCA	Tuvatuva ni veiqaravi
TAROVI NI VAKACACA (DAMAGE PREVENTION) - CONT'D					
Na ta ni gaunisala, sala ni wai se na vanua me drodro yani kina na wai				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC
Vakekeli yau kei na vatu talei, waiwai, kasi				X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS, KFCAMC kei na tabacakacaka ni qele maroroi ni taukei,
SARAVANUA (TOURISM)					
E vakatabui na veika ni saravanua e na KFCA	E vakatarai na sarasara kei na taubale vei ira na dau sara vanua e na vanua maroroi ka me na soli talega na veivakadonui mai na WCS kei na KFCAMC			X	<ul style="list-style-type: none"> Na yadrayadravaki mai vei ira na dauyadrava na veikau Na veika cala ka sega ni dodonu me vakayacori me na ripotetaki yani na WCS kei na KFCAMC

Na i rairai ni veivanua wawolita mai na veikau taqomaki. ©Sangeeta Mangubhai /WCS

3.4 Gauna me Talevi Iesu kina na i Tuvatuva ni Veiqaravi

E na dikevi ka talevi Iesu na i tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki e Kilaka (KFCAMC Management Plan) e na veiyalima na yabaki, ka na raica na tikina oqo na Wildlife Conservation Society kei na veitalanoa e caka kei na Komiti qarava na tuvatuva ni veiqaravi me baleta na veikau taqomaki e Kilaka (KFCAMC). Na kena dikevi ka talevi Iesu na i tuvatuva, e solia e dua na gauna vei ira na lewe ni mataqali Nadicake kei ira tale na tabana ni veiqaravi e dodonu me ra vakaitavi me ra vakaraitaka ka vakacuruma e so na veisau vakaturi e na vuku ni tuvatuva ni veiqaravi. E sega ni dodonu me vakayalia se vakamalumalumutaka na veika e na KFCAMC na veiveisau e vakaturi e na i tuvatuva ni veiqaravi, ka na gadrevi me vakadonuya taumada na WCS na veiveisau oqo, me vaka ni ratou itaukei ni lisi ni veikau taqomaki.

Na i tuvatuva ni Veiqaravi e na Vanua Vakamareqeti e na vanua veikau e Kilaka (KFCAMC Management Plan) e na dikevi ka talevu vakawasoma mai vei WCS (me vaka ni ratou taukei ni lisi) ka ratou na veitalanoa kei na KFCAMC me na laurai ni vakamuri tiko na I naki kei na tuvatuva e a biu taumada, ka me na laurai talega na veisau e yaco me salavata kei na veiveisau e yaco tiko e na vanua maroroi. Ke tiko e dua na ka sa vakatututaki mai me veisautaki ni bera na yabaki lima ni kena talevi, e dodonu me volai mai vakaivola ki na WCS me veitalanoataki ka vakadonui. E na qai veisoliyaki yani na ilavelave ni ituvaluva ni veivakacokotaki sa veisautaki vei ira na lewenikoro e

Kilaka, Komiti ni Veivakacokotaki ni i yaubula e Kubulau (KRM), tabacakacaka ni qele maroroi kei na ira tale eso ka vakaitavi kina.

3.5 Cakacakataki ni I Tuvatuva

E rau na cakacaka vata na KFCAMC kei na WCS e na kena yadravi ka cakacakataki na tuvatuva ni veiqaravi, na KFCAMC Management Plan, vakabibi na nodra na vakamuria na i tuvatuva na lewe ni mataqali Nadicake kei ira tale na leweni mataqali e Kilaka. E na okati kina oqo na bose kei ira na vo ni lewenikoro, koro veitikivi ka voleka e Kilaka e na kena raici me ra muria na i tuvatuva ni veikau taqomaki. Sa vakamacalataki tiko ena tabana e va na Tuvatuva Ni Veiqaravi ka sa vakaraitaki tiko e na tabana e lima na yadravi kei na kena vakamuri na i tuvatuva.

E dua na i tuvatuva me raica na kena vakadikevi, yadravi ka talevi na veikau taqomaki e na vakarautaki ka me na raica na veisau e so e yaco me baleta na veika wawolita kei na yaubula, na i tikotiko kei na veika vakailavo ka me na raica na kena sotavi, vakamuri na sasaga kei na i naki ni KFCAMC. Na KFCAMC e ratou na dau bose vakawasoma me na talevi ka dikevi tale kina na veika e sa rawa tiko kei na kena vakamuri na i tuvatuva.

Ke so na veivuke tale vakailavo, e na rawa ni na laurai na kena vakayacori na vakadidike e dikeva ka raica na kana yaga na i tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki e na vanua wawolita, ki na i tikotiko kei na rawa ka vakailavo²².

²² Teneva L and Mangubhai (2016) Teneva L, Mangubhai S (2016) Principles and monitoring and evaluation frameworks for conservation agreements in terrestrial and marine settings in Fiji. Wildlife Conservation Society. Report No. 5/16. Suva, Fiji. 25 pp.

Loma ni veikau e Kilaka ©Kini Koto

TABANA 4.0 **NA VEITAGEDE KEI** **NA VEITABANA NI** **VEIQARAVI**

4.1 Na Usutu ni Veiqaravi

E vakatautaki na qaravi vinaka ni tuvatuva ni veiqaravi ni KFCA e na nodra i gu, veitokoni kei na duavata, cakacaka vata na i taukei ni qele, lewe ni koro, na i tikitiko raraba e Kilaka, WCS kei na tabacakacaka ni qele maroroi. Na nodra vakaitavitaki na veitabana oqo e na tuvatuva ni KFCA e vakaraitaka ni dina ni lisitaki tiko na veikau ki vei WCS, e ka bibi na nodra vakaitavitaki na taukei ni qele e na taqomaki ni KFCA.

4.2 Taukei ni Qele

Era na dau vakaliuci na taukei ni qele e na i tikitiko raraba e Kilaka me ra tiki bibi ni veika me baleta na KFCA. Era na vakaitavitaki e na kena tokoni na cakacaka ni maroroi ni yaubula e veikau, vakamuri na lawa ni veiqaravi, vakaukauwataki ka dikevi na i tuvatuva ni veiqaravi ka ratou na cakacaka vata kina kei na WCS. Na qaravi ni KFCA e vakamura na i tuvatuva ni veiqaravi vakarautaki mai na dua e digitaki ka nuitaki, ka rawa ni dua na vakalesilesi mai na WCS se e dua na lewe ni komiti ni KFCAMC.

4.3 Wildlife Conservation Society (WCS)

Na WCS, e dua na soqosoqo ni veiqaravi e na taudaku ni matanitu ka tiko na kena valenivolavola levu mai New York, Mereke. Na valenivolavola e Viti, e ratou cakacaka vata vakavoleka na WCS kei na veikoro vata kei na veitabana ni Matanitu e na kena taqomaki ka maroroi na veika bula era bula veimaliwai tu kei na yaubula ni vanua kei na nodra vakacokotaki. Sa oti qo e tini na yabaki na nona cakacaka tiko e Kubulau na WCS e na kena tokoni na vakacokotaki ni i yaubula ni vanua, ka okati kina na vanua veikau e Kilaka. E na tokoni ni sasaga vakaitikotiko ni maroroi ni yaubula e na veikoro, veitikotiko kei na veika e vakabibitaka na noda vanua, e sa na lisitaka na WCS me ciwasagavulu ka ciwa na yabaki na KFCA e na vakasama ni maroroi kei na taqomaki ni veikau oqo.

4.4 Tabacakacaka Ni Qele Maroroi Ni iTaukei (iTaukei Lands Trust Board)

Na i tavi bibi ni Tabacakacaka ni Qele Maroroi me vaka e dua e lisitaka na qele e na vukudra na taukei ni qele ka me matataki ira na taukei ni qele, e na kena taqomaki na nodra dodonu, sotavi na nodra gagadre ki na kenai tagede e rawati rawa. Oqo e okati kina na tauri kei na saumi ni lisi kei na i lavo mai vei ratou na WCS ki na dua na tobu ni lavo ka tauyavutaki mai vei ira na taukei ni qele (Trust Fund) kei na lewe ni mataqali yadua, ka vakamuri vakadodonu na veika vakalawa kei na veika vakamatanitu ni sausaumi.

4.5 Komiti Ni Veikau Taqomaki e Kilaka- Kilaka Forest Conservation Area Management Committee (KFCAMC)

E ratou na lewena na komiti na lewe ni mataqali Nadicake kei na dua na i vakaillesilesi ni WCS.

E rau na wasea na i tutu veiliutaki ni KFCAMC o WCS kei na dua na lewe ni mataqali digitaki ni mataqali Nadicake. Na i tavi ni KFCAMC ka ratou na cakacaka vata kina kei na WCS e wili kina na:

- a) Raici na kena cakacakataki ka vakamuri na tuvatuva ni veiqaravi ni vanua maroroi, na KFCA Management Plan;
- b) yadravi na ituvatuva ka vakamuri na veika e na KFCA;
- c) veisemati kei na veitaratara kei ira na tabana ni veiqaravi vakamatanitu e na kena sega ni vakamuri na i tuvatuva ni veiqaravi se na vola ni veidinadinati ni Lisi;
- d) vakarautaki na i tuvatuva ni veiqaravi e na veiyabaki kei na lavo ni veiqaravi me baleta na KFCA. Na veika e so me na vakayacori ka tiko e na tuvatuva ni veiqaravi ni dua na yabaki e na dua tani na kena i wasewase ni lavo mai na lavo ni rede ka na vakailavotaki koya ga;
- e) sota na veivula tolu me talevi lesu na veika vakailavo kei na cakacaka e qaravi; kei
- f) veisemati kei na veikomiti ni koro, me vaka na Komiti ni Veivatorocaketaki ni Koro na Kilaka Development Committee e na raica me kua ni veicoqacoqa na I tuvatuva ni veivakatorocaketaki kei na I tuvatuva ni vanua maroroi, na vola veiyalayalati ni lisi vei ratou na mataqali Nadicake, tabacakacaka ni qele maroroi ni taukei kei na WCS.

4.6 Komiti ni Veivakatorocaketaki Vakaitikotiko e Kilaka- Kilaka Community Development Committee

E nona i tavi na komiti ni Veivakatorocaketaki ni Koro me raica na veika ni veivakatorocaketaki e na koro me rau sala vata kei na I tuvatuva ni lima ni yabaki ni veivakatorocaketaki ni Koro (Kilaka Community Development Plan 2016-2021). E ratou lewa ni komiti na lewe ni mataqali Nadicake ka ratou na raica na nodrau veisemati vakavinaka na veituvatuva duidui oqo, me baleta na KFCA, na vola veidinadinati ni lisi ka sega ni ratou veicoqacoqa.

4.7 Tabana ni Veikau- Ministry of Forests

E nona i tavi na Tabana ni Veikau me vakacokotaka na veikau kei na i yaubula ni vanua veikau e Viti. E nona i tavi na Tabana qo me vakarautaka ka vakadavora na yavutu kei na tuvatuva me raica na qaravi kei na maroroi vinaka ni veikau. E qarava na i tavi oqo na matanitu, e na veisemati,veivakasalataki kei na cakacaka vata kei ira na itaukei ni yaubula, veitikitiko, tabacakacaka lalai, tabana vakamatanitu, tabana taudaku ni matanitu, tabacakacaka mai na wasa Pasifika kei vanua tani. E tavi ni tabana ni veikau me raica na kena maroroi na veikau taqomaki na KFCA. E ratou na veitalanoataka talega na WCS kei ratou na taukei ni qele na kena vakalawataki vakamatanitu na veikau taqomaki. E na veivakasalataki tiko, ka na veivuke e na nodra vakavulici na dau yadrava na veikau e na tikina o Kubulau na tabana ni veikau. E ra na veivuke na dauyadra e na kena yadravi, sikovi ka laurai me vakamuri na veilawa kei na i tuvatuva e okati kina na KFCA.

4.8 Tabana ni Veika e Tu Wavoliti Keda - Department of Environment

Na Tabana ni Veika e tu Wavoliti keda, e tu vua na kaukauwa vakalawa me taqomaka ka maroroya na veika kece e tu vakavoliti keda. Era na vakasalataki me ra dau solia na i lavelave ni yavutu e na KFCA. Na Komiti ni Vanua taqomaki e na noda Vanua o Viti(FNPAC) e na dau vukei WCS e na vakatulewa ka soli na i vakasala e yaga me baleta na i tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki. E lewena tiko na WCS na Komiti ka qarava na vanua taqomaki(PAC).

4.9 Komiti ni Yaubula e Kubulau - Kubulau Resource Management Committee

Na Komiti ni Yaubula e Kubulau (KRMC) e tutaka ka tokona na lewai vakamatau ni veivakacokotaki kei na dauniyautaki vinaka ni yaubula ni vanua e na Tikina o Kubulau ka liutaka na kena cakacakataki na i tuvatuva ni Veiqaravi e na vanua era bula veimaliwai tu kina na veika bula e Kubulau. Era lewe yadua mai na veikorokoro na mata ki na KRMC, ka ra digitaki mai na nodra koro e na veidigitaki ni Bose vanua. E okati kina oqo na mata mai na koro o Kilaka. Na mata yadua e rawa ni digitaki me tolu na yabaki, ka rawa ni digitaki me tolu tale na yabaki ni nona veiqaravi. Na i tuvatuva ni veiqaravi oqo e sa vakadonuya ka tokona na KRMC ka na tiko e dua na mata mai na KFCAMC e na bose ni KRMC e na veiyabaki e na vuku ni veivakararamataki kei na wasei ni veika sa vakayacori tiko e na veikau taqomaki e Kilaka. Kevaka e sega ni lewe ni bose ni KRMC na mata digitaki lewe ni KFCAMC, e dodonu me na solia na i tukutuku ni cakacaka e sa qaravi tiko mai na veikau taqomaki ki vua na mata ni KRMC mai na koro o Kilaka me laki vakaraitaki e na bose ni KRMC.

4.10 Valenivolavola ni Yasana o Bua - Bua Provincial Office

E yadrava ka dikeva na veivakacokotaki kece, na veivakatorocaketaki, na cakacaka ni maroroi ni yaubula kei na veika bula e na loma ni yasana na Valenivolavola ni Yasana o Bua. E dua na i tavi bibi e ratou qarava e na kena raici me sotavi na nodra gagadre na lewe ni yasana ka wili kina na maroroi ni yaubula. E raica tale tikoga na valenivolavola ni Yasana na kena biu vata tiko na i tuvatuva ni veiqaravi e na loma ni yasana, na Bua ICM Plan ka na okati tale tiko ga kina na KFCA.

Loma ni veikau e Kilaka ©Ruci Lumelumel /WCS

E so na ura qolivi mai na vakasoniwai e na veikau e Kilaka ©Ruci Lumelume /WCS

TABANA 5.0 **DIKEVI, VAKAMURI** **KA YADRAVI NI** **TUVATUVA**

E nodrau i tavi na WCS kei na KFCAMC me rau liutaka na veivakacokotaki, dikevi, vakamuri, yadravi ka vakaukauwataki na KFCA ka rau na cakacaka veivolekati sara kina kei na tabacakacaka ni veikau. Erau na cakacaka vata me rau:

- vakarautaka na tuvatuva ni kena yadravi, ka vakamuri na i tuvatuva ni veiqaravi e na vanua maroroi ka me na vakamatataki ka vakaivolataki o ira na tabana duidui e so me ran a vakaitavi e na veitavi duidui e so me na qaravi; na wasoma ni qaravi ni veitavi oqo kei na veika e gadrevi me na vakayacori kina na veitavi me qaravi;
- qarauna me veirauti ka dodonu na nodra vakavulici na ovisa ni veikau/yadra;
- qarauna me veirauti na veika me ra yakayagataka na ovisa/yadra ni ra yadrava na veikau;
- qarauna me tiko vei ira na yadra e dua ga na iwalewale ni kena ripotetaki na basuki ni lawa ni ituvatuva ni veivakacokotaki;
- Tauyavutaki e dua na i vakarau ni kena dikevi ka yadravi
- Qarauna me vakaivolataki ka maroroi vakavinaka tu na basuki ni lawa, ka
- Cakacaka vata kei na soqosoqo ni veivaqacacotaki.

Era na digitaki mai na mataqali Nadicake- Kilaka na dauyadra me ra dikeva ka yadrava na KFCA, ka ra na cakacaka vata kei na KFCA, KFCAMC, tabacakacaka

ni veikau kei na ivakalesilesi vakamatanitu me vaka na tabana ni veikau kei na ovisa. E rawa ni veilewaitaka na mataveilewai na basuki ni lawa ni matanitu, ka okati kina na togoti vakailavo se biu ki na valeniveivesu ka rawa ni sogoti se tarovi sara kina na laiseni.

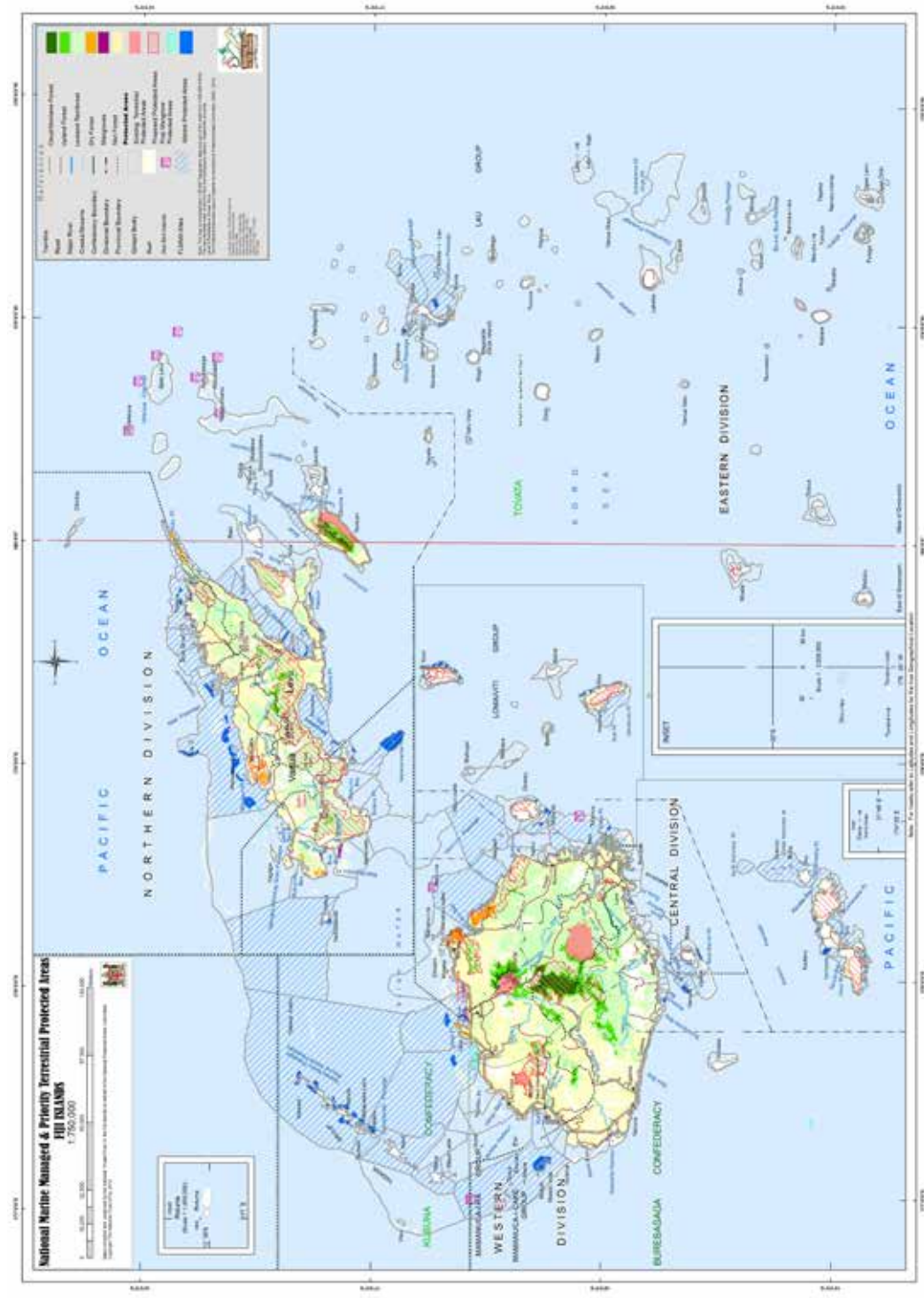
Ke dua na lawa se i tuvatuva ni veiqaravi e sa voroki, sa na vakamuri na veika kaukauwa vakaoqo:

1. Volai vakaitukutuku na veika sa voroki vei WCS kei na KFCAMC, ka vakamatataki kina na veika vakaoqo :
 - ivakamacala ni veika ka yaco ;
 - vanua e yaco kina ;
 - gauna kei na tikinisiga e yaco kina;
 - yacana kei na veika matailalai baleti koya e cala ;
 - naba ni nona lori okoya e cala ;
 - yaca kei na veika matailalai nei koya e vakadinadina ; kei na
 - itaba, yaloyalo yavala kei na vakaidinadina laurai.

Ke rau vakabauta na WCS kei na KFCAMC ni sa voroki na lawa ni veiqaravi e vauci e na i tuvatuva ni veiqaravi ni veikau taqomaki, e na rawa ni ripotetaka na voroki ni lawa ki na ovisa kei na/se veitabana ni matanitu e ganita (me vaka na ovisa, iTLTB, Tabana ni Veikau, Tabana ni Veika e Tu Wavoliti Keda). Me volai kece vakamatata na ripote vei ira na ovisa, se tabacakacaka vakamatanitu, ka wili kina na yacana nai vakalesilesi ka ciqoma na ripote kei na gaunisala ni veitaratara vata kei ira.

E na vakatau na yadravi ni tuvatuva ni veiqaravi kei na kena vakaukauwataki na lawa ni veiqaravi e na kena tiko na i lavo vakarautaki me baleta.

PART 6. APPENDICES
Kuri Ni Tukutuku 1
Kuri Ni Tukutuku 1. Na Vanua Mamaca ka tu kina na veika bula e talei ka kilai ka ratou sa vakadonuya na Komiti Ni vanua maroroi e Viti

Kuri Ni Tukutuku 2.

Na kau ka dau vakayagataka na lewenivanua me wainimate vakaviti.

YACA KILAI (COMMON NAME)	YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)
Yacana Vakaviti (Fijian Name)	<i>Yacana Vakavuku (Scientific Name)</i>
Sasaqilu	<i>Micromelum minutum or Pseuderanthemum laxifolium</i>
Vasa damu	<i>Euphorbia fidjiana</i>
Drau ni sosape	<i>Annona muricata</i>
Sinu ni baravi	<i>Phaleria glabra</i>
Bua ni viti	<i>Fagraea berteriana</i>
Layalaya	<i>Zingiber zerumbet</i>
Titi (veidogo)	<i>Rhizophora spp. (aerial root)</i>
Totodro	<i>Centella asiatica</i>
Rogomi	<i>Rorippa sarmentosa</i>
Kalabuci damu	<i>Acalypha wilkesiana (forma wilkesiana)</i>
Nokonoko	<i>Casuarina equisetifolia</i>
Botebotekoro	<i>Ageratum conyzoides</i>
Kulatagiyawa	
Wiriwiri	<i>Gyrocarpus americanus</i>
Mokosoi	<i>Cananga odorata</i>
Drau ni danidani matailalai	<i>Polyscias fruticosa</i>
Dawa	<i>Pometia pinnata</i>
Vesi wai	<i>Pongamia pinnata</i>
Waka ni molikaro	<i>Citrus limon</i>
Kavika	<i>Syzygium malaccense</i>
Wabosucu	<i>Mikania micrantha</i>
Kura (fruits and leaves)	<i>Morinda citrifolia</i>
Maqo	<i>Mangifera indica</i>
Wi	<i>Spondias dulcis</i>

Kuri Ni Tukutuku 3.

Veika Bula e Maroroi e na Waidranu kei na Vanua Mamaca

TABANA 1 – VEIKA BULA E MAROROI E WAIDRANU (PROTECTED FRESHWATER FAUNA)

EPSA: Endangered and Protected Species Act 2002

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
FISH SPECIES			
<i>Bryaninops dianneae</i>	Species of goby		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Ecsenius fijiensis</i>	Species of blenny		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Mesopristes kneri</i>		Reve	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Plagiotremus laudandus flavus</i>	Species of blenny		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Plectranthias fijiensis</i>	Species of sea bass		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Rotuma lewisi</i>	Species of common wriggler		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Thamnaconus fijiensis</i>	Species of filefish		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Cheilinus undulatus</i>	Humphead wrasse		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Epinephelus lanceolatus</i>	Giant Grouper		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Bathygobius petrophilus</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Hippocampus kuda</i>	Spotted seahorse		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lairdina hopletupus</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Meiacanthus bundoon</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Parmops echinatus</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Redigobius leveri</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Redigobius sp.</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Siganus uspi</i>			EPSA 2002, s.3(e)

TABANA 2 – VEIKA MAROROI E VANUA MAMACA (PROTECTED TERRESTRIAL FAUNA)

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
MAMMALS			
<i>Emballonura semicaudata</i>	Polynesian sheath tailed bat		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Notopteris macdonaldi</i>	Fijian blossom bat		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Pteralopex acrodonta</i>	Taveuni flying fox		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Chaerophon bregullae</i>	Fijian mastiff bat		EPSA 2002, s.3(e)
BIRDS			
<i>Clytorhynchus nigrogularis</i>	Black-faced shrikebill	Kiro	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Dendrocygna arcuata</i>	Wandering whistling-duck	Gadamu	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Erythrura kleinschmidti</i>	Pink-billed parrotfinch	Sitibatitabua	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Gallinula stairii</i>	Friendly ground-dove	Qilu	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Lamprolaima victoria</i>	Silk-tail	Sisi	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Mayornis versicolor</i>	Ogea monarch		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Myzomela chermesina</i>	Rotuma myzomela	Armea	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Nesoclopeus poecilopterus</i>	Barred-wing rail	Saca	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Poliolimnas cinereus</i>	White-browed crane		EPSA 2002, s.3(d)
<i>Porzana tabuensis</i>	Spotless crane	Mo	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Trichocichla rufa</i>	Long-legged warbler	Manu Kalou	EPSA 2002, s.3(d)
<i>Aerodramus spodiopygia</i>	White rumped swiftlet	Kakabacea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Anas superciliosa</i>	Pacific black duck	Ganiviti	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Aplonis tabuensis</i>	Polynesian starling	Vocea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ardea novaehollandiae</i>	White faced heron	Belomatavula	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Artamus mentalis</i>	Fiji woodswallow	Kiro	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Butorides striatus</i>	Mangrove heron	Gadamu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cacomantis pyrophanus</i>	Fan tailed cuckoo	Sitibatitabua	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cettia ruficapilla</i>	Fiji bush warbler	Qilu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Clytorhynchus vitiensis</i>	Lesser shrikebill	Sisi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Columba vitiensis</i>	White throated pigeon		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ducula latrans</i>	Barking pigeon	Armea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cucula pacifica</i>	Pacific pigeon	Saca	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Egretta sacra</i>	Reef heron		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Erythrura pealii</i>	Fiji parrotfinch	Mo	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Foulehaio carunculata</i>	Wattled honeyeater	Manu Kalou	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gallirallus philippensis</i>	Banded rail	Kakabacea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gymnomyza viridis</i>	Giant forest honeyeater	Ganiviti	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Halcyon chloris</i>	White collared kingfisher	Vocea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Hirundo tahitica</i>	Pacific swallow	Belomatavula	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lalage maculosa</i>	Polynesian triller	Kiro	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Mayornis lessoni</i>	Slaty monarch	Gadamu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Myiagra azureocapilla</i>	Blue crested broadbill	Batidamu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Myiagra vanikorensis</i>	Vanikoro broadbill	Matayalo	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Myzomela jugularis</i>	Orange breasted myzomela	Delakula	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Pachycephala pectoralis</i>	Golden whistler	Ketedromo	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Petroica multicolor</i>	Scarlet robin	Diriqwala	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Phigys solitarius</i>	Collared lorry	Kula	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ptilinopus layardi</i>	Whistling dove	Soqeda	EPSA 2002, s.3(e)

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
<i>Ptilinopus luteovirens</i>	Golden dove	Bunako	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ptilinopus perousii</i>	Many coloured fruit dove	Kuluvotu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ptilinopus porphyraceus</i>	Crimson crowned fruit dove	Kuluvotu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ptilinopus victor</i>	Orange dove	Bune	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Rhipidura personata</i>	Kadavu fantail		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Rhipidura spilodera</i>	Streaked fantail	Sasaira	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Turdus poliocephalus</i>	Island thrush	Tola	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Xanthotis provocator</i>	Kadavu honeyeater	Kikou	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Zosterops exploratory</i>	Fiji white eyes	Qiqi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Zosterops lateralis</i>	Silvereye	Qiqi	EPSA 2002, s.3(e)
MANUMANU E DOLO SE QASI (REPTILES)			
<i>Hemiphyllodacrylus typus</i>	Indo pacific tree gecko		Endangered and Protected Species Act 2002, s.3(d)
<i>Emoia Campbelli</i>	Montane tree skink		Endangered and Protected Species Act 2002, s.3(d)
<i>Emoia mokosariniveikau</i>	Turquoise tree skink		Endangered and Protected Species Act 2002, s.3(d)
<i>Emoia nigra</i>	Pacific black skink		Endangered and Protected Species Act 2002, s.3(d)
<i>Leiolopisma alazon</i>	Lauan ground skink		Endangered and Protected Species Act 2002, s.3(d)
<i>Gehyra mutilata</i>	Stumped toed gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gehyra oceanica</i>	Oceanic gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gehyra vorax</i>	Giant forest gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Hemidactylus frenatus</i>	House gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Hemidactylus garnotii</i>	Fox gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lepidodactylus gardineri</i>	Rotuman gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lepidodactylus lugubris</i>	Mourning gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lepidodactylus manni</i>	Mann's forest gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Nactus pelagicus</i>	Pacific slender toed gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cyrtoblepharus eximius</i>	Pacific snake eyed gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia caeruleocauda</i>	Blue tailed gecko		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia concolor</i>	Green tree skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia cyanura</i>	Browntail copper striped skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia impar</i>	Bluetail copper striped skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia parkeri</i>	Fijian copper headed skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Emoia trossula</i>	Dandy skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lipinia noctua</i>	Moth skink		EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ramphotyphlops flaviventer</i>	Flowerpot snake		EPSA 2002, s.3(e)
AMPHIBIANS			
<i>Platymantis vitiensis</i>	Fiji tree frog		EPSA 2002, s.3(e)

TABANA 3 –KAU MAROROI (PROTECTED FLORA (PLANTS))

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
<i>Polyalthia angustifolia</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Agathis vitiensis</i>		Dakua / Dakua Makadre	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Kingiodendron platycarpum</i>		Moivi	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Storckia vitiensis</i>		Vesida	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Garcinia pseudoguttifera</i>		Bulu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Garcinia myrtiflora</i>		Laubu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Terminalia vitiensis</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Geissois ternate var 2</i>		Vuga	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Vupaniopsis leptobotrys</i>		Malawaci	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Weinmannia spiraeoides</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Weinmannia vitiensis</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Debeneria vitiensis</i>		Masiratu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Bischofia javanica</i>		Koka	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Gonystylus punctatus</i>		Mavota	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Endiandra elaeocarpa</i>		Damabi	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Hibiscus storckii</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Medinilla kandavuensis</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Astronidium floribundum</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Astronidium kasiense</i>		Rusila	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Acacia richii</i>		Qumu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Mimosaceae spec.div</i>		Vavai-loa	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Mimosaceae spec.div</i>		Vavai-vula	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Veitchia vitiensis</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Veitchia filifera</i>			EBSA 2002, s.3(d)
<i>Acmopyle sahniana</i>		Drautabua	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Dacrycarpus imbricatus</i>		Amunu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Decusscicarpus vitiensis</i>		Dakua salusalu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Podocarpus nerifolius</i>		Kuasi	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Dacrydium nidulum</i>		Yaka	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Turrillia ferruginea</i>		Kauceuti	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Turrillia vitiensis</i>		Kauceuti	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Alphitonia zizyphoides</i>		Doi	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Gardenia vitiensis</i>		Ndrega, Meilango	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Mastixiodendron robustum</i>		Duvula	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Gardenia vitiensis</i>		Ndrega meilago	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Santatum yasi</i>		Yasi	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Manikara spec.div</i>		Bausagali-damu	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Manikara spec.div</i>		Bausagali-vula	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Planchonella garberi</i>		Sarosaro	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Planchonella umbonata</i>		Bauloa	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Sterculia vitiensis</i>		Waciwaci	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Gmelina vitiensis</i>		Rosawa	EBSA 2002, s.3(d)
<i>Barringtonia asiatica</i>		Vutu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Boodia brackenridgei</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cordia subcordata</i>		Nawanawa	EPSA 2002, s.3(e)

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
<i>Canarium harveyi</i> var 1		Kaunicina	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cynometra insularis</i>		Cibicibi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Intsia bijuga</i>		Vesi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gymnostoma vitiensis</i>		Velau	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Parinari insularum</i>		Sa	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Calophyllum inophyllum</i>		Dilo	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Calophyllum vitiensis</i>		Damanu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Lumnitzera littorea</i>		Sagali	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia capitanea</i>		Tiviloa	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia luteola</i>		Mbausomi tivi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia psilantha</i>		Mbausomi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia pterocarpa</i>		Tivi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia simulans</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Terminalia strigillosa</i>		Tivi losi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Acsmithia vitiense</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geissois imthurii</i>		Vure	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geissois stipularis</i>		Vure	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geissois superba</i>		Vure	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geissois ternate</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Spiraeanthemum graeffei</i>		Katakata, Kutukutu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Spiraeanthemum serratum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Weinmannia exigua</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cyathea micropelidota</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cyathea plagioctegia</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cycas seemannii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Degeneria roseiflora</i>		Karawa yaranggele	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Endospermum robbianum</i>		Kauvula	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Ischaemum byrone</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Calophyllum amblyphyllum</i>		Ndamanu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Calophyllum leueocarpum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Garcinia adinantha</i>		Raumba, mbulumanga	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geniostoma calcicola</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geniostoma clavigerum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Geniostoma stipulare</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Neuburgia macroloba</i>		Vathea	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium degeneri</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium inflatum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium lepidotum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium palladiflorum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium saulae</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Astronidium sessile</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Medinilla deeora</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Medinilla kambikambi</i>		Kambikambi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Medinilla spectabilis</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Medinilla waterhousei</i>		Tangimauthia	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Vavaea amiorunt</i>		Cevua	EPSA 2002, s.3(e)

YACANA VAKAVUKU (SCIENTIFIC NAME)	YACA KILAI (COMMON NAME)	YACA VAKAVITI (FIJIAN NAME)	LAWA (LEGISLATION)
<i>Xylocarpus granatum</i>		Dabi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Samanea saman</i>		Raintree	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Myristica castaneifolia</i>		Kaudamu	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cleistocalyx decusssatus</i>		Yasimoli	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cleistocalyx eugenioides</i>		Yasiyasi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Alsmiltia longipes</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Balaka longirostris</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Balaka macrocarpa</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Balaka microcarpa</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Balaka seemannii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Calamus vitiensis</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Clincistigma exorrhizum</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cyplhosperra tangs</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Cyplhosperra trichospatdix</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gulubia microcarpa</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Neuveitchia storckii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Physokentia rosea</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Physeikentia thurstunii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Pritchardia thurstanii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Veitchia joannis</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Veichia pedionoma</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Veitchia petiolata</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Veitchia simulans</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Dacrydium nausoriense</i>		Yaka, tangitangi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Podocarpus affinis</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gardenia anapetes</i>		Tirikiloki	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gardenia candida</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gardenia grieviei</i>		Ndelandrega	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Gardenia hillii</i>			EPSA 2002, s.3(e)
<i>Guetcarda speciosa</i>		Buabua	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Bruguiera gymnorhiza</i>		Dogo	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Pometia pinnata</i>		Dawa	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Palayuium hornei</i>		Sacau	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Palayuium purphyreum</i>		Bauvudi	EPSA 2002, s.3(e)
<i>Trichospermum richii</i>		Mako	EPSA 2002, s.3(e)

